

Statement internationale commissie (26 maart 2024)

U leest hieronder een statement van de internationale commissie, gepresenteerd door experte Dr. Melanie Gifford. Onderaan vindt u een lijst met alle leden van de commissie.

Verklaring van de internationale commissie van experts

Door dr. Melanie Gifford

Ik spreek tot u in mijn hoedanigheid van lid van de internationale commissie van experts die advies geeft voor het conservatie- en restauratieproject van het *Lam Gods*. De leden van onze commissie hebben verschillende specialismen: we zijn conservatoren-restaurateurs, kunsthistorici en erfgoedwetenschappers en bijna allemaal hebben we specifieke ervaring in het bestuderen, analyseren of conserveren-restaureren van schilderijen van Jan van Eyck. Sommigen van ons hebben zelf schilderijen van Van Eyck gerestaureerd – door voorzichtig verkleurde vernissen en oude overschilderingen, aangebracht door eerdere restaurateurs, te verwijderen en zo de originele penseelstreken van de kunstenaar bloot te leggen. Anderen hebben wetenschappelijke analyses uitgevoerd van schilderijen van Van Eyck – om aan de hand van technische beeldvorming en microscopische analyses te onderzoeken hoe de kunstenaar zijn schilderijen opbouwde. Nog anderen hebben tentoonstellingen georganiseerd en wetenschappelijke boeken en artikelen gepubliceerd om zo de kunst van Van Eyck te delen met een breed publiek en de nuances ervan te verkennen onder deskundigen. Ieder van ons is door en door, persoonlijk vertrouwd met de manieren waarop Van Eyck zijn opmerkelijke schilderijen heeft gemaakt.

De ervaringen binnen onze groep zijn opgebouwd in vele internationale musea, waaronder de National Gallery in Londen, het Kunsthistorisches Museum in Wenen, de Gemäldegalerie in Berlijn, het Metropolitan Museum of Art in New York, de National Gallery of Art in Washington, het Groeningemuseum in Brugge, de Gemäldegalerie Alte Meister in Dresden, het Louvre in Parijs, het Suermondt-Ludwig Museum in Aken en de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten in Antwerpen en Brussel. Leden zijn ook verbonden aan universiteiten, waaronder Queen's University, Canada; Princeton University, Verenigde Staten; en de Universiteiten van Brussel, Leuven en Gent.

In onze adviserende rol overleggen we gedurende het hele project met het buitengewoon bekwame en uiterst ervaren restauratieteam van het KIK. We ontmoeten het team ongeveer één keer per jaar (of vaker indien nodig) om onze ervaring te delen en beslissingen over de behandelingen ter plaatse te bespreken. De besluitvorming in dit project is een zeer gezamenlijk proces. Tijdens het normale verloop van hun werk bespreekt het team het project voortdurend – onderling en met hun collega's-chemici en -kunsthistorici. In deze informele setting delen ze geregeld hun bevindingen en verkennen ze de mogelijkheden voor de aanpak van de behandeling. In de formelere setting van de vastgelegde vergaderingen worden deze discussies voortgezet met de internationale commissie van experts. Voor elke vergadering bezorgt het restauratieteam een rapport aan onze commissie waarin ze ons op de hoogte brengen van al hun ontdekkingen en de vooruitgang die ze hebben geboekt sinds onze laatste vergadering. In dit rapport worden

specifiek de cruciale keuzes voor de restauratie belicht die we tijdens onze volgende bijeenkomst dienen te bespreken.

De dag van de bijeenkomst van de internationale commissie heeft altijd een gevuld – en spannend – programma. Wanneer we aankomen voor onze ochtendkoffie praten we eerst wat bij met collega's en kijken we reikhalzend uit naar de nieuwe ontdekkingen die we gaan bespreken. Onze formele vergadering begint met een gedetailleerde update gepresenteerd door het restauratieteam. Daarna brengen we de rest van de ochtend door in het atelier bij de schilderijen zelf. Hier bestuderen we het altaarstuk van dichtbij, vaak met vergrotingsapparatuur en door de schilderijen te vergelijken met het wetenschappelijke beeldmateriaal. Clusters van commissieleden vormen en hervormen zich naarmate de deelnemers het atelier doorkruisen om van schilderij naar schilderij te gaan. Het team maakt ons wegwijs in hun laatste bevindingen bij elk paneel en we beoordelen de resultaten van hun testen. We discussiëren, we debatteren, we doen ontdekkingen – het is altijd boeiend. Na de middag keren we terug naar het atelier voor een groepsdiscussie bij de schilderijen zelf, niet bij PowerPoint-plaatjes. Commissieleden stellen verdere vragen over de ontdekkingen die het team heeft gedaan en de uitdagingen die ze zijn tegengekomen; ze delen uit eigen ervaring voorbeelden van soortgelijke uitdagingen en hoe ze die hebben aangepakt. Samen wikken en wegen we de mogelijkheden én de mogelijke nadelen van elke actie. Samen plannen we de volgende stappen van de behandeling. Aan het einde van de dag stellen de commissieleden een voorlopige synthese op van de discussies en aanbevelingen. Samen bekrachtigen we onze goedkeuring van het uitgevoerde werk en ons akkoord over onze aanbevelingen voor de volgende stappen.

Na de dag van onze bijeenkomst gaan de beraadslagingen nog verder. Er is een periode van reflectie en overleg via e-mail terwijl de hele commissie een verklaring opstelt die onze bevindingen samenvat. We eindigen met het formuleren van onze aanbevelingen aan de Stuurgroep, de Adviesraad en de Kerkfabriek, die vervolgens de richtlijnen goedkeuren voor de volgende etappe van het project.

Ik hoop dat het intussen duidelijk is: conservatie-restauratiebehandelingen worden niet lichtvaardig ondernomen. Maar een beslissing zoals degene die voorlag bij de behandeling van het *Lam Gods* – of het werk van vroegere restaurateurs moet worden verwijderd of niet – is nooit een eenvoudige of voor de hand liggende keuze. Terwijl het duidelijk was dat de 19de- en 20ste-eeuwse vernissen en restauraties die in de loop der jaren verdonkerd waren veilig verwijderd konden worden, moest er lang nagedacht worden over de beslissing om oudere overschilderingen te verwijderen. Zorgvuldig onderzoek en gedetailleerde analyses van elk schilderij van het altaarstuk waren nodig voordat we in fase 1 van het project, en opnieuw in fase 2 en fase 3, overeenstemming bereikten over het feit dat de 16de-eeuwse overschilderingen verwijderd mochten worden. Ten eerste toonde het vooronderzoek aan dat de overschildering lang na Van Eycks levensduur was aangebracht, nadat lagen vuil en oude vernis zich al hadden opgehoopt op het verfoppervlak – en dat deze overschildering een groot deel van de originele verf bedekte. Cruciaal was dat uit testen bleek dat het mogelijk was om de overschildering veilig te verwijderen zonder de originele verflagen te beschadigen. Tot slot bleek uit het onderzoek en de analyse dat de originele verflagen in goede staat verkeerden. Dit is van essentieel belang, omdat we weten dat dergelijke uitgebreide overschilderingen soms werden aangebracht om zware schade in de oorspronkelijke verflaag te verbergen. Maar we waren opgetogen te kunnen vaststellen dat het verwijderen van de overschildering slechts beperkte oude beschadigingen aan het licht zou brengen die typerend zijn voor een werk van deze ouderdom. Omdat de hedendaagse conservators-restaurateurs hun werk op een heel andere manier benaderen dan de restaurateurs van vroegere eeuwen, die over het originele verfoppervlak schilderden wanneer ze het retabel probeerden "op te frissen", wisten we dat het restauratieteam alleen de plaatsen waar de originele verf verloren

gegaan is zou invullen bij het retoucheren. Ze zouden werken met gemakkelijk omkeerbare materialen en zich laten leiden door de aanwezigheid van de originele verf ernaast.

Eeuwenlang heeft de wereld het *Lam Gods* gekoesterd om zijn innovatieve en prachtige vormgeving. Maar tot nu toe konden we op veel plaatsen van het altaarstuk het eigenlijke verfoppervlak nooit zien. Toen we ons realiseerden dat we op veel plaatsen niet naar de delicate verfstreken van de gebroeders Van Eyck keken, maar naar een 16de-eeuwse herinterpretatie van de schilderijen, ontstond eensgezindheid. In elke fase van het project verleende de internationale commissie, met de Stuurgroep, de Adviesraad en de Kerkfabriek, hun volledige ondersteuning aan het werk van onze collega's van het restauratieteam van het KIK. Het is essentieel om zoveel mogelijk van de overschilderingen te verwijderen die op een veilige manier kunnen worden verwijderd en er mag geen overschildering worden verwijderd als dit de originele verflaag zou kunnen beschadigen. Een visueel kunstwerk moet gezien worden om begrepen te worden. Wij geloven dat het verwijderen van de overschildering om de originele verflagen bloot te leggen een nieuw wetenschappelijk tijdperk kan inluiden, waarbij de individuele gaven van Hubert en Jan van Eyck onderscheiden kunnen worden.

De kans om het subtiele penseelwerk van de Van Eycks te zien nadat het bijna 500 jaar verborgen was geweest, heeft de kunstwereld versteld doen staan. Vandaag de dag kan iedereen dankzij afbeeldingen in hoge resolutie op de website *Closer to Van Eyck* de schilderijen vergelijken zoals ze eruitzagen vóór de restauratie en nadat de overschilderingen zijn verwijderd om het origineel te onthullen. Degenen onder ons die als leden van de internationale commissie getuige zijn geweest van deze transformatie, waren diep ontroerd. Ik zal nooit de vergadering vergeten tijdens de eerste fase van het project, waarbij we voor het eerst kleine zones te zien kregen waar de restaurateurs testreinigingen hadden uitgevoerd. Op het portret van de schenker van het altaarstuk, Joos Vijd, gaf het verfoppervlak dat we ons hele leven hadden gezien de plooien van de rode mantel weer met eenvoudige gradaties van lichter naar donkerder rood. Maar toen we van dichtbij door het kleine testvenstertje in de overschildering keken om de originele verf eronder te zien, herkenden we de onmiskenbare penseelstreken van Van Eyck onder het oppervlak. Net als bij de *Madonna met kanunnik Joris van der Paele* en andere werken die we zo goed kennen, glinsterde een fijne streep van tegenlicht in de diepe schaduw van een plooi.

Voor ieder van ons die deel uitmaakt van de internationale commissie van experts die advies geven over het restauratieproject van het *Lam Gods*, is dit werk een eer en een verantwoordelijkheid die we ernstig nemen. We hebben immens respect voor de vaardigheid, kennis en ervaring van het KIK-team, die we nu al zoveel jaren van dichtbij hebben gezien. Bij elke ontmoeting met het team voelen we diepe bewondering voor hun buitengewone werk bij het blootleggen van het meesterwerk dat het *Lam Gods* is. Bij elke vergadering zien we het potentieel voor prachtige resultaten en we staan volledig achter het werk van elke nieuwe etappe van het project.

We zijn zeer dankbaar voor het leiderschap van de Kerkfabriek en de Vlaamse overheid, alsook voor de bijkomende steun van het Fonds Baillet Latour en het Fonds Gieskes-Strijbis, van vitaal belang voor deze opdracht. We kijken uit naar de verdere ontdekkingen die ongetwijfeld zullen plaatsvinden in deze laatste fase van het conservatie-restauratieproject van het *Lam Gods*.

Samenstelling voor de restauratie van het *Lam Gods* (fase 3):

Dr. Maryan Ainsworth, kunsthistorica, voorheen conservator schilderijen, The Metropolitan Museum, New York.

Till-Holger Borchert, kunsthistoricus, directeur, Suermondt-Ludwig-Museum, Aken.

Dr. Veronique Bücken, kunsthistorica, conservator schilderijen, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, Brussel.

Dr. Lorne Campbell, kunsthistoricus, voorheen conservator National Gallery, Londen.

Sophie Caron, kunsthistorica, conservator schilderijen van de 15de en 16de eeuw, Musée du Louvre, Parijs.

Christina Ceulemans, kunsthistorica, voormalige directeur, KIK.

Livia Depuydt, conservator-restaurateur, hoofd conservatie-restauratie atelier schilderkunst, KIK.

Bart Devolder, conservator-restaurateur, hoofd conservatie, Princeton University Art Museum.

Jill Dunkerton, conservator-restaurateur en kunsthistorica, National Gallery, Londen.

Susan Farnell, conservator-restaurateur, zelfstandig, specialist Vlaamse primitieven.

Dr. Melanie Gifford, zelfstandig adviseur / conservator-restaurateur en kunsthistorica, voorheen National Gallery of Art, Washington, USA.

Dr. Babette Hartweg, conservator-restaurateur, hoofd conservatie-restauratie schilderijen, Gemäldegalerie, Berlijn.

Lizet Klaassen, conservator-restaurateur en kunsthistorica, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, Antwerpen.

Prof. dr. Maximiliaan Martens, kunsthistoricus, hoogleraar Kunstwetenschappen, Universiteit Gent.

Dr. Uta Neidhardt, kunsthistorica, conservator van Vlaamse en Nederlandse schilderkunst, Gemäldegalerie Alte Meister Staatliche Kunstsammlungen, Dresden.

Elke Oberthaler, conservator-restaurateur, hoofd conservatie-restauratie schilderijen, Kunsthistorisches Museum, Wenen.

Em. prof. dr. Catheline Périer-D'leteren, kunsthistorica, Université Libre de Bruxelles.

Marika Spring, chemica en conservator-restaurateur, Principal Scientific Officer, National Gallery, Londen.

Prof. dr. Ron Spronk, kunsthistoricus, professor Kunstwetenschappen, Queen's University Ontario / Radboud Universiteit Nijmegen.

Em. prof. dr. Jørgen Wadum, kunsthistoricus en conservator-restaurateur, voormalig hoofd conservatie-restauratie schilderijen, National Museum of Denmark, Copenhagen / Professor conservatie-restauratie, Universiteit van Amsterdam / Zelfstandig adviseur onderzoek.

Prof. dr Lieve Watteeuw, kunsthistorica en conservator-restaurateur, hoogleraar Kunstwetenschappen, KULeuven, lid van de Topstukkenraad.